

Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme

Atilla Güney

Giriş

Toplumsal altüst oluş, bunalım, yeniden yapılanma gibi süreçlerin bulanık ve kaygan niteliği, bu koşullarda serpilip yaygın kabul gören kuramsal çalışmalara da yansır. Özellikle Marksizm gibi verili sosyo-ekonomik ilişkileri sorgulamakla yetinmeyip, bu ilişkileri dönüştürmeyi de hedefleyen kuramsal yaklaşımlarda pratik ile teori arasındaki bu ilişki çok daha net biçimde gözlenir. Marksizm, eleştirel niteliğinden kaynaklı olarak her kriz-yeniden yapılanma süreci sonrasında siyaset ve ekonomiye ilişkin görüşlerini yeniden gözden geçirme ihtiyacı duyar. Ancak 1970'lerin sonundan bu yana kronikleşen kapitalizmin uzun erimli bunalımı karşısında genelde sol düşünüş özelde ise Marksizmin savunmaya çekilmek şöyle dursun mevzi kaybettiği bir gerçek. Bu mevzi kaybı kendisini bunalımın nedenleri ve bunalımdan çıkmada kapitalizmin kendi içinde ürettiği çözüm yollarının açıklanışında göstermektedir. Buradan hareketle bunalıma alternatif çıkarılamaması, üstüne üstlük 1990'ların başlarında reel sosyalizmin yıkılışı ve Marksizm'in eleştirel niteliği ile birlikte ele alındığında genel anlamda bir düşünsel bunalımdan bahsetmek de yanlış olmayacaktır.

Öte yandan sağ cenahtan gelen bütün aksi yöndeki söylemlere rağmen, siyasal bir gerçeklik olarak devletin pratikteki etkinliği artarak sürüyor. Önce yeni sağ 1980'lerden başlayarak yaygın bir ideolojik saldırıyla, devletin küçültülmesi, ekonomik yaşamdan çekilmesi gerektiğini dile getirerek hakimiyet kurmaya çalıştı. Ardından 1990'larda buna küreselleşmeye ilişkin görüşler ve devletin klasik etkinlik alanlarını

ve buna bağılı olarak işlevlerini yitirmeye başladığı yönündeki çıkarımlar (sunumlar) düşünsel ortama hakim olmaya başladı. Bu söylem sunum ve temennilere inat, devletin toplumsal üretim ilişkileri içindeki yerini ve işlevlerini korumakla kalmayıp daha da genişlettiği görülmektedir. Bütün bu gelişmelerin, devletin niteliği üzerine yürütülen akademik çalışmalara yansımaları nasıl ola ki diye bakıldığında, onca küçülen devlet, çağrılarına inatla daha da aktif hale gelen siyasi bir mekanizma ve bu değişimi açıklamada zorlandığı görülen kuramsal çalışmalarla karşı karşıya olduğumuz görülecektir. Bir başka deyişle, gerçekliği açıklamada zorlanan, zorlandıkça karmaşık açıklama biçimlerine sapanan, buna rağmen özellikle akademik toplulukta kendisine yaygın destekçi bulan kuramsal çalışmalar bu döneme damgasını vurmuş durumda. Söz konusu tespiti belki de en açık biçimde çağdaş radikal devlet kuramlarında görmek mümkün. Özellikle son dönem Marksist devlet tartışmaları içinde, eklektik kavramsal ve kuramsal çerçevesi ile öne çıkan, Marksizm dışındaki yaklaşımların kavram ve açıklama biçimlerini tartışma gündemine taşımak konusunda rahat davranan yaklaşımlar dikkati çekiyor.

Bu çalışmada, son dönem Marksist devlet tartışmaları içerisinde üretkenliği, toplumsal değişime paralel olarak devletin geçirdiği değişimi açıklamadaki kavramsal zenginliği ile dikkati çeken Bob Jessop'un devlet kuramı üzerine genel bir değerlendirme amaçlanmaktadır. Kapitalizmin çeyrek asırdır süren bunalım-yeniden yapılanma-bunalım sarmalının bütün etkilerini taşıyan Jessop'un devlet kuramı üzerine bir değerlendirme denemesi hiç de kolay olmayacaktır. Bir başka deyişle yeniden yapılanmanın bir bileşeni olan devletin yeni biçimleri üzerine yapılan çalışmalar, yeniden yapılanmanın doğasında var olan muğlaklığı, amorf niteliği açıklamaya çalışırken, bu kaygan zeminin üzerine kuram inşa etme riskini de beraberinde getirebilmektedir. Hem günce- lin dayatmış olduğu pratik engeller, hem de yazarın kendisine seçmiş olduğu farklı sorunsallardan kaynaklı sıkıntılar Jessop üzerine yapılacak bir değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Buna ek olarak teknik anlamda da "Jessop'da devlet" konulu bir değerlendirme yazmanın zorlukları bulunmaktadır. Çalışmalarının geniş hacmi bir yana, özellikle 1980'lerden bu yana kapitalist devletin niteliğine ilişkin düşüncelerinde sürekli revizyona gitmesi, farklı kuramsal yaklaşımlardan yararlanma konusunda sahip olduğu esneklik hasebiyle, üzerine değerlendirme yazılması zor bir kuramcı.

Jessop'un kapitalist devleti anlamaya yönelik kuramsal çalışmalarının genel özelliği, sürekli değişen siyasal gündemi açıklayabilecek özelliklere sahip olması gerektiği kaygısıdır. Yazarın genel olarak kapitalist devletin niteliği üzerine erken dönem çalışmalarından, İngiltere güncelini açıklamaya yönelik çalışmalarına ve son dönem küreselleşme, ekoloji, yönetim üzerine yazılarına bakıldığında bu kaygı açıkça görülecektir¹. Öte yandan, Marksist devlet kuramcılarının 1960'lardan bu yana tartıştıkları devlet ile iktisadi alan arasındaki ilişkinin niteliğinin, Jessop'un bütün çalışmalarının örtük veya açık temel sorunsalı olduğu söylenebilir.

Söz konusu sorunsal, Nicos Poulantzas'ın 1960'larda tekeli devlet kapitalizmi yaklaşımına yönelttiği eleştirilerle çağdaş Marksist devlet tartışmalarının merkezine yerleşmiştir. Daha çok görece özerklik kavramlaştırması ve iktisadi alan ile siyasal alan arasında ilişki bağlamında süregelen tartışma Poulantzas - Miliband tartışması ile kesintiye uğramışsa da, 1980'lerden sonra Jessop'un özellikle Devlet Türetmeci Okul ile giriştiği tartışma ile tekrar gündeme oturmuştur. Denilebilir ki, yazarın Marksist kuramın en can alıcı tartışma konularından biri olan iktisat ile siyaset arasındaki ayrışma ve "sınıfsal ve iktisadi belirlenimcilik" etrafında dönen tartışmayı aşma düşüncesi bütün çalışmalarının neredeyse temel çıkış noktasıdır. Yine Marksist kuramın merkezi tartışma konularında bir diğeri olan sınıf mücadelesi ile kapitalist gelişimin nesnel yasaları arasındaki ilişkinin de yeniden ele alınması gerektiği fikri (1982: 222) Jessop'un en az ilki kadar önem verdiği sorunsallardan biridir.

Buradan hareketle bu çalışmada Jessop'un kapitalist devlet üzerine çalışmalarının betimleyici bir özeti veya değerlendirme-sini yapmaktan çok, yukarıda belirttiğimiz sorunsalın yazarın genel kuramsal perspektifi üzerine etkileri tartışılmaya çalışılacak. Bir başka deyişle ilkin siyasal alan-iktisadi alan ayrımı sorununun Jessop'da ortaya konuş biçiminin devlet kuramına yansımaları üzerinde durulacaktır. İkincisi kapitalist devletin sınıfsal niteliği ve sınıf mücadelesi-tarihsel değişim sorunsalının Jessop özelinde Marksist devlet kuramı üzerine yansımaları ele alınacak.

Kuşkusuz böylesi bir değerlendirme betimleyici olmaktan çok eleştirel bir yaklaşım içerisinde olacaktır. Eleştiri, Jessop'un devlet kuramının, yöntembilimsel açıdan Marksist bütünsellik anlayışından uzaklaşmak ve sınıf mücadelesini kuramsal analizin içerisinde dışlamak anlamında tarihsel materyalist yöntemden bir sapma olduğu ana fikri üzerine oturtulacaktır. Buradan hare-

1 Jessop'un son dönem çalışmaları için bkz. www.comp.lanc.ac.uk/sociology

- 2 Buradan hareketle, Jessop sonuçta başarılı bir hegemonya projesi belirli bir birikim stratejisinin ihtiyaçlarına tekabül eden sonuçlar doğurur sonucuna varır ki, bu da onu yine Poulantzasçı, kapitalist yeniden üretim ilişkisi işlevselci yaklaşımla benzerlikler gösteren bir sonuca ulaştırır.

ketle, siyasal alan ile iktisadi alanın ayrılığı kurgusunda yer alan iktisadi alanın, teknik anlamıyla iktisadi ilişkileri tanımladığı söylenebilir. Üretim ilişkilerini bu biçimiyle kavrayan yapısalci anlayıştan hareket eden Jessop, sınıf mücadelesi ve sınıfsal çatışmayı salt bir özne ve kimlik sorununa indirgeyerek, özellikle açık Marksizme sınıf belirlenimci ve ekonomik indirgemecilik eleştirisini yöneltmektedir. Bu çalışmada, Marksizmin toplumsal ilişkilerin bütünselliği temel önermesinden ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimin motoru olduğu düşüncesinden hareketle, Jessop'un söz konusu eleştirilerine kendi devlet kuramının üzerine oturduğu sorunsallar bağlamında yanıt verilmeye çalışılacaktır.

Yapısalci Yaklaşım, Siyaset-İktisat İlişkisi ve Kapitalist Devlet

Jessop'un siyasal alan ile iktisadi alan arasındaki ilişkiye dair değerlendirmelerinin yapısalci bir perspektiften hareketle geliştirildiği söylenebilir. Düzenlemeci iktisat okulunun belli başlı argümanlarından esinlenerek geliştirdiği hegemonya projesi, birikim stratejisi gibi kavramsallaştırmaları yapısalci kuramsal geleceğe bağlı kalarak devlet kuramının merkezine oturtur. Örneğin Jessop, kendi devlet kuramında kilit öneme sahip olan düzenleme kavramının bizzat kendisinin, yapısalcılığın yeniden üretim handikapını aşmak için sunulduğunu belirttikten sonra (1993: 84) strateji ve proje gibi terimleri yapısal olarak verili koşulların kabulüne dayandırır (1985: 344). Ancak hala yapısal belirlenim ve sınıfsal konum gibi ikili bir perspektifi benimsemeyi sürdürür. Bir başka deyişle sınıfsal belirlenim ve/veya sınıf mücadelesi nosyonunu henüz sorgulamaya almamıştır. Fakat sınıfsal belirlenim sorunsalı, Poulantzas'ın devleti değişik fraksiyonların stratejilerini hayata geçirmek için yapısal olarak belirlenmiş savaş alanı olarak kavramaya yönelik bölgesel yöntemi yoluyla sorgulamaya alınmıştır. Söz konusu sorgulama "alternatif sermaye mantıkları vardır ve dolayısıyla alternatif hegemonya projeleri olacaktır" fikri üzerine temellendirilen birikim stratejileri-hegemonya projeleri kavramsallaştırmalarıyla güçlendirilir (Jessop, 1985: 344)². İlerde göreceğimiz gibi bu yapısalci kavrayış, Marksist bütünlük anlayışının reddine ve bunun sonucunda ekonomik belirlenim ve sınıfsal mücadele gibi nosyonların tartışma dışı bırakılmasına zemin teşkil edecektir. Jessop, sınıfsal mücadelenin çelişkilerini toplumsal formasyonun farklı düzeylerindeki yapısal çelişkilerle ikame eder. Bu yer

değiştirme en açık biçimde hegemonya projesi (veya hegemonik yapı) ve birikim stratejisi kavramlarının kullanılmasında gözlenir. Werner Bonefeld'un belirttiği gibi birikim stratejisi, hegemonya projesi gibi terimler, toplumsal "vücut"un anlamsız-tutarsız, bir bütünlük oluşturmayan parçalardan oluştuğuna işaret eder (1991: 46). Birbirinden ayrı duran bu parçalar gizli failler tarafından bir strateji veya proje içinde koordine edilinceye kadar bir birliğe sahip değildir (Bonefeld, 1991: 46).

Yapısalcı düşüncenin temel argümanlarından olan toplumsal nesnenin birliğinin ayrışması gerekliliği, bilindiği gibi Poulantzas tarafından dile getirilmiştir. Poulantzas *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı çalışmasında toplumsal teoriyi üç düzeyde sınıflandıran bir sunuş yapar: üretim tarzlarının tarihsel materyalist genel kuramı; kapitalist üretim tarzının partiküler kuramı; siyasal olanın spesifik bölgesel bir analizi: kapitalist devlet kuramı.

Toplumsal nesnenin yapısalcılığı takiben parselizasyonu ve toplumsal ilişkilerin birbirinden ayrı yapısal düzeyler olarak kavranışı, toplumsal araştırmaların ilgisini, "ilişkiler" sorunlarından ve hareket tarzlarından uzaklaştırmıştır. Artık somut öznelere eylemlerinin sonuçları olarak toplumsal ilişkiden, bilgi kuramsal bir kesintiyle, yapılar arası ilişkilere geçilmiştir. Modern kapitalist devleti biçimsel olarak belirlenmiş bir toplumsal ilişki alanı olarak tanımlayan Jessop (1990: 209)³ bu ilişkileri analiz ederken yine yapısalcı bir mantıkla tanımladığı birikim stratejileri ve hegemonya projeleri arasındaki ilişkiyi referans alır. Bunların her ikisi de, bir yandan devletin biçimsel kuramsal özellikleri çerçevesinde geliştirilen, öte yandan devletin biçimsel ve içeriksel birliğinin ve etkinliğinin kurulmasını sağlayan projelerdir (Özkazanç, 1998: 17). Devlet, birikim stratejileri ve hegemonya projelerinin oluşturulmaya çalışıldığı stratejik bir alandır. Bir başka deyişle devlet sınıflar arası mücadelenin değil kuramsal olarak kurgulanmış strateji ve projelerin - ki bunlar da birer yapıdır - mücadelesi alanıdır. Ancak hangi faillerin birikim stratejisini koordine edeceği ve hangi failin devleti gerçekleştirmek için hegemonya projesini yerli yerine oturtacağı sorusunun cevabı verilmez (Bonefeld, 1991: 47).

Kapitalist üretim tarzı kuramı ile kapitalist devletin yer aldığı alanın kuramı arasında yapılan ayırım, yapısalcı eklemlenmecilik düşünce biçimine özgüdür. Ve Poulantzas sonrası kuramcılarının bir çoğu onun çalışmalarının sonuçlarını kendi çalışmalarına başlangıç noktası yaptılar. Esas olarak siyaset ve dolayısıyla kapita-

³ Jessop toplumsal ilişki biçimi olarak devlet derken aslında strateji veya proje ve/hatta söylemsel anlamda bir ilişkiden bahsediyor. Yoksa üretim ilişkileri biçimindeki somut ve insani pratikleri de kapsayan ilişkiden değil. Bir başka deyişle ilişki ve ilişkisellik kavramları da yapısalcılaştırılıyor.

4 Bu noktada iktisat ve iktisadi ilişkiler tanımlanırken, yapısalcılar, toplumsal ilişkiler bütünü olarak üretim ilişkilerinden değil de daha ziyade teknik anlamda iktisadi ilişkilerden bahsetmektedirler. Oysa iktisadi, “maddi yaşamın üretilmesi, yeniden üretilmesi, üretici güçlerin toplamı, üretici ile ürün arasındaki tüm ilişkiler ve üretim süreci içindeki insan veya insan grupları arasındaki tüm ilişkilerin toplamı” (Tünay, 1994: 456) anlamında kullanırsak iktisadi alan - siyasal alan türü ayırtımlarının anlamsızlığı daha aşıkarak olacaktır.

5 Üretim ilişkileri kavramlaştırmasının yapısal ilişkisellik biçiminde yeniden formüle edilmesini Marksist bütünlük kavramının yeniden tanımlanışı izlemektedir. Artık toplumsal ilişki olarak sermaye ilişkilerinin bütünlüğünden değil, toplumsal örgütlenmede bütünleştirici bir güç olarak rol oynayan sermaye birikiminden bahsedilmektedir (Jessop, 2001: 144).

list devletin Marksist düşünce içerisinde kendine özgü kavramsal açıklamalara sahip ayrı bir alan olarak kurulması gerektiği düşüncesi, yine yapısalcılığın o çok iyi bilinen iktisadi alan ile siyasal alanı birbirinden bağımsız yapılar olarak kurgulamasından kaynaklanmaktadır. Althusser’in temel çıkış noktası iktisat-siyaset ilişkileri, veya altyapı-üstyapı ilişkileri çerçevesindeki “ortodoks anlayışı” reddetmesiydi. Bir başka deyişle kural olarak iktisat her zaman siyaset, ideoloji, kültür veya hukuksal yapılara göre daha üstün bir konumda değildir (Althusser ve Ballibar, 1970: 98-100). Şöyle ki, ekonomi ancak en son kertede neyin başka hangi güçlere egemen olacağını belirleyebilir⁴ (Tünay, 1994: 452).

Althusser’in düzeyler anlayışının düğüm noktası iktisadi olan kavramıdır. Althusser, iktisadi olanı, global yapıdaki üretim tarzının bölgesel yapısı olarak görür (1969: 182-183). Ona göre Marx, *Kapital*’de kapitalist üretim tarzı için geçerli olan iktisat kavramını geliştirmiştir. Yani, iktisadi olan, her üretim tarzı için önvarsayılabilecek bir kertedir. Oysa bu yaklaşım bizzatıhi ekonominin kapitalizme özgü bir kategori olduğunu gözden kaçırmaktadır. Marx’ın yapıtında belirleyici ilişkileri ifade eden iki ayrı kavram vardır. Üretim ilişkileri, insanların maddi yaşamlarını yeniden üretirken birbirleriyle kurdukları ilişkileri ifade eden genel bir kavramdır; dar anlamıyla ekonomik ilişkiler ise, bu ilişkilerin kapitalist üretim tarzında büründükleri özgül biçimdir. Yapısalcı mantık hem iktisadi olanı hem de siyasal olanı toplumsal ilişkilerin biçimleri, bir başka deyişle kapitalist toplumda temeldeki sınıf çatışmasının büründüğü biçimler olarak görmek yerine, iktisadi olanı siyasal üstyapıyı belirleyen altyapı olarak görür. İşte bu söz konusu yapısalcı iktisat anlayışını benimseyen Jessop, iktisadi alan ile siyasal alanı bir bütünlük içinde değerlendirmek yerine, iki farklı kurumsal alan olarak görür (2001: 84)⁵.

Althusserci yapısalcılığın bilinen temaları, üst-belirlenim veya olası olanın rastlantısal zorunluluğu ve benzeri kavramlaştırmalar, Hegelci diyalektikten beslendiği iddia edilen Marksist hümanizme, bir başka deyişle sınıf mücadelesini esas alan tarihselciliğe karşı geliştirilmiştir. Jessop, Althusserci yapısalcılığı, devlet kuramına bir başka deyişle Marksist siyaset bilimine uygulamaya çalışan Poulantzas’ın hem eleştiricisi hem de dikkatli bir takipçisi olmuştur. O devletin rolünün sınıflara bölünmüş toplumda birliği sağlamak ve güçlü olan sınıfın diğer güçlerin desteğini almasını sağlayacak uygulamalar olduğunu dile getirerek Poulantzas’ın işlevselci kalıtını kabullenir (1990: 8). Poulantzas’ın özgün

formülasyonunda, kapitalist devletin göreceli özerkliğinin kökenleri a) kapitalist üretim tarzında politik kertenin ekonomik kerteneden görece özerk olmasında ve b) egemen sınıflar ve onların fraksiyonları arasında yer alan ve devletin bütünlüklü bir iktidar bloğuna dönüştürdüğü bölünme ve çıkar çatışmalarında yatar (Jessop, 1982: 154-155). Jessop bunu, “devlet kendi varlığı içinde, toplumsal formasyonda bütünlüğü sağlayan faktör olarak hareket eder” (1985: 68-70) biçiminde yorumlayarak bir adım öteye götürür ki, bu adımın işaretleri Poulantzas’ın son dönem Foucault benzeri iktidar çözümlemelerinde de görülmektedir. Buradan hareketle, Jessop toplumsal bütünlüğü sağlayan faktör olarak, “devletin, saf kapitalist üretim tarzı değil, toplumsal formasyon temelinde yer alacağını ve sınıf ilişkileri kadar sınıf-dışı ilişkileri de..” (1982: 222) barındıracağını görememenin ekonomik ya da sınıf indirgemeciliğine yol açacağını savunur⁶.

İktisadi alan ile siyasal alanın ayrılığı tartışması, Marksizmin kendi içerisinde yapısalcılık, iktisadi belirlenimcilik sorunsalları çerçevesinde dolanıyor görünmekle birlikte, bu tartışmanın kökleri Max Weber’in Marx’la giriştiği tartışmaya dayanır. Weber’in yazılarındaki kilit temalardan biri iktisadi olan karşısında siyasal olanın bağımsız bir etkisi olduğu konusundaki vurgusudur. Söz konusu vurgu onun siyaset ve özellikle devlete ilişkin yazılarında göze çarpar. Weber, çokça ifade edilen biçimiyle devleti, belli bir toprak parçası üzerinde kurulu, şiddet araçları üzerinde meşru bir tekele sahip iktisattan kurumsal ve örgütsel olarak ayırmış bir olgu olarak tanımlar. Fakat Weber, güç kullanımının devletin tek ayrıcalığı olmadığını not eder. Ve devletin kendi varlığını koruyabilmek ve kontrol ettiği topraklar içerisinde genel siyasal düzeni sağlayabilmek için genellikle başka araçlara başvurduğunu ekler. Weber devamla, bir devletin siyasal bir topluluk sıfatıyla ortak ekonomik ihtiyaçlarla ilgilenmekten fazlasını yapması gerektiğini belirtir (Weber, 1968: 902). Weber’e göre devlet yönettiği sınırlar içinde yaşayanlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi daha değerler açısından düzenlemeye çalışmalıdır. Benzer şekilde Weber, siyasal meşruiyetin sadece paylaşılan değerler dikkate alınarak tanımlanamayacağını, fakat ahlaki kuralları düzeneğinin de dikkate alınması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, meşruiyetin biçiminin ve doğasının ve buna paralel olarak devletin topluluk adına yürüttüğü işlev ve etkinliklerin de değişiklik göstereceğini vurgular (Weber, 1968: 54-56).

Kendi varlığı içinde hareket eden ve toplumsal formasyonda

6 Bu noktada, Jessop’un siyasal alan-iktisadi alan ayrımından yola çıkarak geliştirdiği iktisadi indirgemecilik eleştirisinden, politik olanın özgüllüğüne nasıl ulaştığını görebilmek için Gölalp’in değerlendirmesi açıklayıcı olacaktır: “İndirgemeciliğin ekonomik türünde politik üst yapı ekonomik temelin doğrudan yansımaları sayılır. Böylece üst yapıda gerçekleşenler, temelde gerçekleştirenlerin gölge fenomenleri olarak kabul edilir. Politik pratiğe hiç yer tanımadığından, son çözümlemede döngüsel akıl yürütme hatasına düşer: karmaşık yapı belirlenmedikçe farklı gölge fenomenleri birbirinden ayıracak bir yol kalmaz. Aynı durum sınıf indirgemeciliği için de geçerlidir. Bu indirgemecilik türünde sınıf çıkarlarına doğrudan bağlanamayan siyasal mücadelelerin sahte bilinç denilen bir çarpıtmaya uğradıkları düşünülür. Ama burada da karmaşık yapının belirlenememesi son çözümlemede döngüsel bir akıl yürütme yol açar: somut siyasal mücadele alanında ya da devlet eylemlerinde ortaya çıkan her gelişme, niteliği ne olursa olsun, sınıf mücadelesinin sonucudur diye kestirilip atılabilir. Oysa somut siyasal mücadele saf (yani soyut düzeyde beliren) sınıf mücadelesini doğrudan yansıtmadığı için, temel sınıf

ilişkilerinin yüzeyde görünen siyasal biçim ve ilişkilere dönüşmesine aracılık eden faktörlere açıklık kazandırmak gerekir. Dolayısıyla, bu dolayımın anlaşılabilmesi için “politik olanın özgüllüğü”nü tanımak zorunluluğu vardır” (Gülalp, 1993: 81).

- 7 Burada hegemonya kavramı Gramsci'nin Poulantzasçı yorumuyla kullanılmaktadır. Gramsci, Poulantzas gibi yapısalci Marksistler tarafından ideolojiyi bir toplumsal sınıfın ifadesine ve egemen sınıfı da toplumsal formasyonun özüne indirgeme gibi bir tarihselci hatayı sürdürmekle suçlanır (Poulantzas, 1973: 111). Poulantzas'a göre toplumu bir arada tutan şey hegemonik sınıf değildir; tam tersine, toplumsal formasyonun birliği yapısal bir meseledir; toplumsal yaşamın çeşitli alanlarının veya düzeylerinin bir üretim tarzının nihai olarak belirleyici nitelikteki sınırlamalarının etkisiyle birbirine kenetlenmesinin bir sonucudur.

bütünlüğü sağlayan faktör olarak devlet projesi, bir başka deyişle bir proje olarak devlet kavramlaştırması, iktisadi alan - siyasal alan ayrımı sorunsalı bakımından değerlendirildiğinde, muhtemelen görülecektir ki Jessop, Marx ile Weber arasında gidip gelmektedir. Jessop'un geliştirdiği “bir proje olarak devlet” kavramı Jessop'un Marksist siyasal teorisi içindeki Weberci yanını oluşturur.

Jessop'a göre iktisadi alan ile siyasal alan, kurumsal olarak ayrılmış ve farklı işleyiş mantıklarına göre kurulmuş oldukları için ikisi arasındaki uyumlu ilişkinin sağlanması kendiliğinden ve zorunlu değil, stratejik mücadeleler yoluyla oluşsal olarak gerçekleşir (Jessop, 1990: 206). Yukarıda başka bir bağlamda vurgulandığı gibi, yapısalci kerteler düzenleme okulundan esinlenilerek iktisadi ve siyasal düzenlemeler olarak tanımlanır (Jessop, 2000: 17). Devlet projesi, hegemonya projesi gibi kavramlaştırmalarla kapitalist toplumda siyasal düzenin, devlet içi ve geniş anlamıyla devlet-sınıf uyumunun nasıl kurulup istikrarın sağlandığını, bir başka deyişle devletin birleştirici işlevinin nasıl sağlandığını açıklamaya çalışır (1990: 8-9)⁷. Jessop devlet ile ekonominin eklenmesini “yapısal eşleşme” ya da “stratejik koordinasyon” kavramlarıyla ele alır. Yapısal eşleşme aynı toplumsal uzamı paylaşan iki farklı mantığa sahip özerk yapının –devlet ile iktisadi alanın– birbiri tarafından koşullanarak evrilmesi demektir. Stratejik koordinasyon yoluyla farklı kurum ve mantıklar arasındaki ilişki, birikim stratejileri ve hegemonya projeleri yoluyla kurulur (Jessop, 1990: 358). Ancak bu proje, strateji kuruluşu ve işleyişi, stratejik eşleşme gibi ilişki biçimleri öznesiz ve fakat kendi yapısal nedenselliği içinde devinen yapılar arası ilişkilerdir.

Birinci yanlış yapısal kategorileri stratejik kategorilere indirmek veya onlardan çıkarsamak olacaktı. İkincisi, verili bir yapıdan bir tek strateji çıkarsamak olacaktır. Yapı ile strateji arasındaki diyalektik, biçimsel olarak türdeş iki kutup arasındaki salınımı içermez. Daha ziyade, karşılıklı tarihsel koşullandırmanın karmaşık sürecini ve karşılıklı kendiliğinden ve sonsuza dek tekrarlanan dönüşüm süreçlerini içerir. Diyalektik, stratejilerin yapısal koşullandırım ile yapısal bütünlüğün stratejik dönüşümünden başka bir şey değildir (Jessop, 1993: 80).

Böylece yapı, yapısal sınırlılıkların kurumsallaşmış bir bütünlüğü ve farklı toplumsal güçler için, verili uzamsal sınırlar içinde ve belli bir zaman aralığında, ortaya çıkacak olan fırsatlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla bir toplumsal güç için sınırlılık veya sorun teşkil eden diğerleri için fırsat, avantaj olabilir. Buradan

hareketle alternatif stratejiler, hesap yapabilen toplumsal güçlerin yapıyla ilişkilerinde farklı konumlanışlara sahip olmalarına, farklı zamansal ve mekânsal sınırlarda farklı stratejik hesaplar yapmalarına, geniş bir toplumsal alanda (bu alanlar iktisadi, siyasal, hukuki, ahlaki, eğitim gibi değişik ve çoğul eylem alanlarını kapsar) farklı stratejik tavırlara angaje olmalarına ve diğer toplumsal güçlerle farklı ittifaklara girmelerine bağlıdır (Jessop, 1993: 81) Dolayısıyla “n” sayıdaki stratejinin başarısı yapısal bütünlüğün içindeki diğer stratejilerle olan tamamlayıcılığa bağlıdır.

Bütün bu karmaşık açıklamaların ötesinde siyasal alan ve kurumsal reel-somut bir nesne olarak devlet, hem bütün bu stratejilerin hedefi olmak hem de bu stratejileri hayata geçirmek gibi bir işlev ve niteliğe sahiptir. Dolayısıyla Jessop devleti toplumsal bir ilişki olarak tanımlarken, hem onu hedef alan hem de onun tarafından hayata geçirilecek stratejilerin mücadele alanı olarak devletten söz etmektedir. Bir başka ifadeyle, devletin biçimi hem toplumsal ilişkileri kuran hem de onlar tarafından kurulan bir nitelik taşır (Özkazanç, 1998: 16). Hem kendisi bir proje olan hem de farklı strateji ve projelerin doğrudan hedefi ve mücadele alanı olan devletin bu paradoksu, kendisi de toplumdaki kurumlardan biri olmasına rağmen, parçası olduğu toplumsal yapının bütünlüğünü devam ettirme göreviyle yüklü olmasından kaynaklanmaktadır (Jessop, 1990: 363). Bir devlet projesi, Jessop’a göre, bu birliği sağlamada daha dar anlamdaki ereklere hizmet edecek bir düzenleme biçimi iken, hegemonya projesi hegemonik sınıf (veya fraksiyonun) uzun dönemli çıkarlarını garantiye alabilmek için geliştirilen ulusal programın uygulanabilmesi için gerekli halk desteğinin alınabilmesini hedefler (1990: 161).

Jessop’un oluşturduğu bu kavramsal çerçeve, kapitalist krizin başarılı bir biçimde idare edilebilmesinin devleti ve sınıfsal güçleri bir hegemonya projesi altında birleştirme yeteneği taşıyan bir “yönetişim projesine” bağlı olacağını anlamamıza izin verir. Fakat yine burada da başarılı bir hegemonya projesini destekleyen sınıfsal çıkarlara rağmen Jessop böylesi bir projenin siyasal doğası ile birikim projesinin iktisadi yönelimi arasında ayırım yapma konusunda hassasiyetle durur (1990: 218). Marksist kuramın en can alıcı tartışma konularından olan iktisat ile siyaset ayrışmasını aşmayı hedefleyen Jessop (2001a: 1), geliştirmiş olduğu kavramsal çerçeve ile, devlete, ayrışmasını sınıf ve fraksiyonlardan oluşan toplumda bütünlüğü sağlama işlevini yükleyen Poulantzasci devlet nosyonu ile Gramsci’nin hegemonya kavramsallaştırması-

nı harmanlayarak, siyasal alanın özerkliğinden siyasal olanın belirleyiciliğine doğru bir adım daha atmıştır. Bir başka deyişle, iktisadi alan-siyasal alan ikiliğini ve iktisadi belirlenimcilik hayaletini bertaraf etmek üzere yola çıkan Jessop siyasal alanın önceliği ve belirleyiciliğine yol açan bir konuma gelmiştir.

Jessop kendi devlet kuramının gelişiminde –özellikle sermaye siyasal alan arasındaki ilişki tartışmaları bağlamında– Açık Marksistlerle giriştiği polemikğin katkısını sık sık vurgular. Aslında devletin tıpkı para, değer, rant gibi toplumsal bir ilişki biçimi olduğu noktasında da Açık Marksistlerle hemfikirdir. Ancak o, bu ilişkilerin sabırla kurulmuş, içsel ve özerk bir mantık kazandıklarını söyler; dolayısıyla bu toplumsal ilişki biçiminin kendi yöneltimsel dinamiği ve kurumsal mantığı vardır (Holloway, 1993: 173). Bir kere genelleştirilmiş meta üretimine geçildikten sonra kapitalist tahakkümün gayri şahsi ve yarı-doğal toplumsal etkileşim ağları aracılığıyla gerçekleştirildiğini söyler (Jessop, 1991: 153), ki bu vurgu bizim çalışmamızın bundan sonraki bölümünün ana temasını oluşturmaktadır.

Kapitalist Devletten Proje Olarak Devlete: Devletin Sınıfsallığı Sorunu?

Jessop'un hemen hemen bütün çalışmalarında siyasal alan ile iktisadi alan ikiliği ve devletin sınıfsal niteliği birer hayalet gibi peşini bırakmaz. Bu hayaletlerden kurtulmak için son derece eklektik ve bir o kadar da farklı (bir başka deyişle Marksist olmayan) yaklaşımların kavramsal çerçevelerini kendi devlet kuramına ekler. Jessop, genel olarak siyasete, özelde ise kapitalist devlete ilişkin çalışmalarında Marx'ın ekonomi politik eleştirisini kendisine referans alarak yola çıktığını; fakat Fransız Düzenleme Okulu'nun ekonomiye ilişkin kuramsal çalışmaları, Niclas Luhmann'ın sosyoloji yaklaşımı ve Sosyalist İktisat Konferansları çerçevesinde yürütülen devlet tartışmalarının sonraki çalışmaları için yön tayin edici olduğunu vurgular (Jessop, 2001: 83).

Jessop, Marksist kuram içerisinde kapitalist devlet bağlamında yürütülen tartışmalardaki “sermaye mi/sınıf mı?” ikilemini aşmak amacıyla stratejik-kuramsal yaklaşımı önerir. Sermaye-kuramsal ve sınıf kuramsal yaklaşımlar arasındaki aslı olmayan ikilemi aşmak için strateji kavramını kullanmamız gerekir, çünkü bu kavram soyut yapısal belirlenim ile sınıf mücadelesinin somut biçimleri arasındaki dolayımı sağlar. Strateji burada verili bir yapı içinde geçerli olabilecek alternatiflerin oluşturulması anlamın-

da kullanılmaktadır (Jessop, 1983: 91). Bu bağlamda Jessop birikim stratejisi kavramını ortaya atar. Sermaye birikiminin önceden belirlenmiş bir biçimi olmadığı için, tikel sermayelerin çıkarlarının farklı birikim biçimlerinde farklı olacağını ileri sürer. Öte yandan birikim stratejisi denklemin yalnızca bir yanını oluşturur. Toplumsal ilişkileri açıklayıcı genel bir formülün tamamlanabilmesi için hegemonya projesi kavramını geliştirir⁸.

Hegemonya, erken dönem yazılarda sınıf bağlantılı ama mutlak sınıf-bilinçli olmayan farklı toplumsal güçlerin belli bir sınıftan ya da sınıf fraksiyonunun politik entelektüel ve ahlaki önderliği altında konumlandığı, tekel çıkarlar ile genel çıkarlar arasındaki çelişkiler sorununu çözecek özgül bir proje olarak tanımlanır (Jessop, 1983: 100). Jessop bu kavramların, birincisinin –birikim stratejileri– sermayenin alternatif mantıklarını, ikincisinin –hegemonya stratejileri– sınıf mücadelelerinin alanını çözümlemede yararlı oldukları için, birbirlerini tamamladıklarını savunur. Ancak, yine de ekonomik bir yorumdan kaçınmak için, kavramlar ayrı tutulmalıdırlar. Bu ayrımın temeli, sermaye ile devlet, bir başka deyişle iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki ayrımdır. Sermaye nasıl biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişkiyse, devlet de aynı şekilde biçim-belirlenimli bir toplumsal ilişkidir (Jessop, 1983: 89, 98). İşte sermayenin biçimi birikim stratejileri, devletin biçimi de hegemonya projeleri temelinde çözümlenmelidir.

Yani bir birikim stratejisi sermayenin çeşitli fraksiyonlarının çıkarlarını farklı şekillerde etkileyen özgül bir ekonomik büyüme modelini ifade eder. Böyle bir stratejinin başarılı olabilmesi için, sermayenin çeşitli fraksiyonlarını bir fraksiyonun hegemonyasında birleştirmesi ve hepsinin çıkarlarını ilerletmesi gerekir. Görüleceği gibi Poulantzascı farklı sınıflar ve/veya fraksiyonlar arasında bütünlüğü sağlayıcı siyasal alan olarak devlet burada bir hegemonya stratejisinin bir parçası olarak devlet projesine dönüşmüştür. Ancak burada hala varlığını koruyan sınıf mücadelesi geç dönem çalışmalarında ya hiç görülmez olur, ya da post yapısalcı bir anlayışla “global bir özne” değil de yapı-strateji diyalektiği içinde devinen diğer toplumsal öznelerle eşit “şansa” sahip herhangi toplumsal bir güç olarak sunulur.

Jessop, birikim stratejileri kavramını, sermaye ilişkisinin temel çerçevesi içinde değerlendirilebilecek alternatif birikim kanallarının varlığına vurgu için geliştirdiğini belirtir. Gerçekte bu kavramlaştırmayı kapitalist devleti sermaye-mantıksal yöntemle açıklayan anlayışı aşma amacı taşıdığını vurgulamak istemektedir:

8 Jessop, Düzenleme Okulunun ekonomik ilişkileri tanımlayışını neo-Gramscici bir perspektifle yorumlayarak, toplumsal ilişki olarak devlet ve proje olarak devlet nosyonuna ulaşır. Gramsci'nin devlet= siyasal toplum + sivil toplum ve şiddetle donatılmış hegemonya formülasyonunu ekonomi = birikim rejimi + ekonomik düzenlemelerin toplumsal biçimi ve sermayenin kendini yeniden değerlendirmesinin düzenleme biçimleri olarak yeniden formüle ederek, birikim rejimi + hegemonya stratejisinin yapısal bir parçası olarak proje olarak devlet nosyonuna ulaşır. Böylelikle tarihsel olarak belirli bir dönemde ortaya çıkan birikim rejimlerine ve genel hegemonya projelerine denk düşen devlet projeleri tanımlanır: Refah devleti projesi, yeni sağ devlet projesi gibi.

* Vurgu bana ait.

Kapitalist gelişimin sadece bir tek nesnel mantığı yoktur. Bu nedendir ki farklı birikim rejimlerine, gelişme modellerine ve düzenleyici kalıplara tekabül eden alternatif kapitalist gelişme mantıkları vardır (Jessop, 1993: 71).

Bu mantığın en önemli sonuçlarından bir tanesi sınıf mücadelesinin de yapı-strateji diyalektiğinin olumsuzluğuna terkidir ki, bu yolla da Jessop sınıf-belirlenimci kapitalist devlet açıklamalarını aşmayı hedefler:

Birikim stratejilerini, düzenleyici mekanizmaları veya hegemonya projelerini planlayan başarıyla uygulanmasını garanti altına alan global bir özne yoktur. Bunun yerine eylemleri az veya çok eşgüdümlü olan ve diğer toplumsal güçler tarafından az veya çok direnişle karşılaşan, *öteki toplumsal güçlerin stratejilerini* kendileri için hem engelleyici hem teşvik edici olacak bir yapısal bağlamda takip eden farklı özneler buluruz (Jessop, 1993: 81)*.

Dolayısıyla yapı-strateji diyalektiği içinde sınıf mücadelesi, diğer toplumsal güçlerin stratejileri gibi bir faaliyet alanına sahiptir. Ancak bu, toplumsal sınıflara sınıf stratejilerinin belirleyici olduğu biçiminde asla iradi nitelik yükleneyeceği anlamına gelmemelidir. Yapı/mücadele diyalektiği mücadeleyi yapıdan ayırmaz fakat ikisi arasında karmaşık etkileşimi gösterir. Jessop için yapılar sadece mücadelelerin daima belirli konjonktürlerde ortaya çıkmaları anlamında, mücadeleye önceldir. Fakat bu konjonktürlerin kendileri de geçmiş mücadelelerin ürünüdür (Jessop, 1993: 82). Bu karmaşık rastlantısallıklara rağmen, kapitalizmin nasıl yeniden üretildiğini anlamak için belirli birikim rejimleri, gelişim modelleri ve düzenleme biçimleri, stratejik seçicilik ve kurumsal etkileşim yöntemiyle incelenmelidir.

Jessop, son dönem çalışmalarında stratejik ilişkisel yöntemi kullanarak kapitalist devleti açıklamada sınıf-kuramsal ve sermaye kuramsal yönelimli açıklama biçimlerinin içine düştükleri ikiliği aşmayı amaçlamaktadır. Her iki yaklaşımında kapitalist devleti açıklamada sermaye mantığının ve/veya sınıfsal mücadelesini çıkış noktası olarak daha en baştan iktisadi belirlenimcilığe saptandıklarını söyler (Jessop, 2001a: 1). Stratejik ilişkisel yöntemde yapılar ve onların biçim ve içeriği ancak analitik olarak belirli bir strateji içerisinde kavranabilir. Jessop'a göre, toplumsal eylemler de bu stratejinin gerektirdiği içeriğe dayalı analitik yapılanmalardır. Bu tür bir yaklaşım aracılığıyla, verili bir yapı içerisinde bazı toplumsal aktörlerin, kimliklerin, stratejilerin, ve bazı toplumsal eylemlerin nasıl öncelik aldığını ve bireysel veya kolektif aktörle-

rin bu stratejileri ve onların içeriğini dikkate alarak hangi öncelikleri hesaba kattıklarını (eğer varsa) inceleyebiliriz. Başka bir deyişle, bu yöntem yapıların, bizatihi kendilerinin yapıda kayıtlı stratejiye bağlı seçicilik ve toplumsal eylemlerin yine yapısal olarak yönelimli stratejik hesaplar dikkate alınarak incelenmesini içerir. Buna Jessop bir de söylem analizini ekler ki, söylemsel paradigmalardan, söylemsel kimlik ve konumların, söylemsel stratejilerin ve taktiklerin diğer taktik ve stratejiler üzerindeki önceliği incelenebilsin (2001a: 1). Yapısal ve söylemsel ilgilenimlerin stratejik ilişkisel yöntem çerçevesinde birleştirilmesi, farklı eylem alanları içindeki yapısal olarak kayıtlı seçiciliklerin incelenmesinde dönüşlü bir yöntemin geliştirilmesine olanak tanır (ki bu söylemsel yapıların, kendinden-dönüşsel kapasitelerini, bireysel ve kolektif öğrenmeyi ilgi alanı içine alır). Bu bağlamda, devlet artık ne bütün toplumsal güçlerin eşit oranda ele geçirip kendi amaçları için kullanabilecekleri doğal bir araç, ne de belli bir sınıfın çıkarına hizmet eden akılcı hesapçı bir öznedir. Devlet yapısal olarak belirlenmiş stratejik ilişkiler bütününe bir bileşeni olarak bir ilişki biçimidir.

Sınıf çatışması, sadece sermayenin daha önce belirtmiş olduğumuz toplumsal biçimleri –birikim stratejileri– tarafından yapılandırıldığında ve bu ilişki biçimleri içinde massedildiğinde kapitalist gelişmenin motor gücü olur (Jessop, 1993: 153). Sınıf karşıtlıkları, sermayeye içsel olan sınıfsal sömürünün ve tahakkümün çözümlenemez zıtlığının ilişkisi olduğu için vardır. Jessop bu noktada Türetmeci Okul’un biçim-belirlenimci mantığından hareketle, kapitalizme uzlaşmaz çelişkilerle donanımlı özelliğini verenin kendilerini sınıf güçleri olarak ifade eden kuvvetler arası ilişkilerin çatışma biçiminde ortaya çıkışı olmadığını, aksine sınıf mücadelesine atfedilen dinamik ve totalize edici niteliğin, genelde bu mücadeleyi yapılandıran ve sınıfsal güçlerin arkasındaki etkilerin yönelimini belirleyen biçimlere dayandığını vurgular⁹. Bu demektir ki bizler sınıf öznelerini, özne sınıf kimliklerini ve sınıf bilinçli (sınıf temelli) talepleri sınıf mücadelesinin özelliğini yorumlarken tek referans noktası olarak alamayız. Jessop’a göre en önemli özneler, en önemli kimlikler ve temel talepler sınıf terminolojisi ile açıklanmaya ihtiyaç duymaz.

Jessop’un Marksist devlet kuramındaki sınıfsal-kuramsal/sermaye-kuramsal ikilemini aşma çabasının sonucu geliştirdiği kuram kendi içinde sorunludur. Jessop ilk önce iktisadi alan ile siyasal alanları ayırıp, onları paralel kerteler olarak değerlendirme-

⁹ Jessop ile John Holloway ve Werner Bonefeld arasındaki tartışma için bkz. Bonefeld ve Holloway (1991).

10 Eleştirel gerçekçiliğin Marksizm ile örtük benzerliklerinin olduğuna ilişkin iddiaların eleştirisi için bkz. Roberts (1990).

yi önerir. Bunu takiben bu ayrı alanları çözümlerken “strateji” kavramını geliştirir. Simon Clarke’ın da (1991: 131) belirttiği gibi söz konusu stratejileri ve projeleri kimin hangi şekilde oluşturup uygulamaya koyduğu belirsizdir. Haldun Gülalp’ın bu bağlamda Jessop’un strateji kavramlaştırması üzerine değerlendirmesi ilginçtir:

Ya bir birikim stratejisini bilinçli olarak tasarlayan fraksiyon aynı zamanda ona uygun bir hegemonik proje de tasarlar (bu yorum belirlenimsizlik sorununu çözebilir, ama Jessop’un kaçınmaya çalıştığından daha indirgemeci bir çözüm oluşturur); ya da bu iki alan arasında eşzamanlı ve karşılıklı uyuşan birer çözümün, bir şekilde belki rastlantı eseri olarak belireceği varsayılmalıdır (Gülalp, 1993: 89).

Jessop’un son dönem yazılarında Gülalp’ın sunduğu ikinci olasılığı tercih ettiğini görüyoruz. İktisadi belirlenim ve devletin sınıfsallığı hayaletinden bir türlü kurtulamayan Jessop, yapısal belirlenim, yapısal seçicilik gibi kavramlarla aşmadığı bu sorunu Marksizm dışı kuram ve kavramlardan yararlanarak aşmaya çalışır. Bunlardan ilki yöntembilimsel anlamda Althusserci yapısalcılıkla pek çok benzer noktası olan eleştirel gerçekçiliktir. Eleştirel gerçekçilik, Jessop’un da teslim ettiği gibi nedensellik düzeylerinin ve insani pratiğin ürünü olan ancak bu pratikten bağımsız hareket eden yapıların gerçeklikten soyutlanarak çıkarılan kavramlar aracılığıyla incelenebileceğini savunur. Dolayısıyla bireyler kendilerini sarmalayan ve içinde eyledikleri yapıları eleştirel biçimde anlayabilirler. Marx’ın da benzer şekilde yapıların altında yatan gerçekliği kavrayabilmek için bilimi kavramsal soyutlama olarak ele aldığını iddia ederler (Isaac: 1990: 18). Bir kayıt ki; bütün sorun Marksist tarihsel materyalist yöntemdeki tarihselci vurgu ve bütünsellik kavramına duyulan kuşktur. Bir başka deyişle tarihte ve toplumsal yaşamda sınıf ilişkileri ve/veya sınıf çatışması yapısalcı anlamda sorunsal olmaktan çıkarılır yerini yapısal nedenselliğe, üst belirlenime bırakır. Sınıf savaşımı ve yapısal mücadeleyle karşı duyulan bu kuşkunun ikinci ve doğal aşaması ekonomik alan siyasal alan ikiliğinin sorunsallaştırılıp nihayetinde devlet kuramında görüldüğü üzere hem sınıf mücadelesinin hem de toplumsal üretim ilişkilerinin gündemden çıkarılmasıdır.

Jessop eleştirel gerçekçi yöntemin, Düzenleme Okulu’nun argümanlarıyla ilişkilendirilmesinin Marksizmi daha anlaşılır kılacağını savunur (Jessop, 2001d: 1)¹⁰. Bir başka deyişle düzenleme okuluna içkin olan eleştirel gerçekçi yöntem Althusser’in yapısalcılığından çıkarılır. Yani, yapısal olarak belirlenmiş bütünlük an-

layışı ve yapısal nedensellik, eleştirel gerçekçi yaklaşımın da genel olarak benimsediği bilgi-kuramsal önermelerdir. Ki bu bilgi kuramsal öğeler, Düzenleme Okulu ile eleştirel gerçekçi okulu birbirine yaklaştırmaktadır. Bir başka ifadeyle, Düzenleme Okulu'nun kapitalist ekonomik ilişkilerin işleyişine ilişkin savları eleştirel gerçekçi yöntemin bilgi-kuramsal önermeleri ile desteklenmelidir (Jessop, 2001d). Aslında eleştirel gerçekçi yöntem ile yapısalcı bir temele dayanan düzenleme okulu arasındaki benzerlikler bu desteğin dozunu azaltmaktadır. Öyle ki, Althusser'in yapısal belirlenim olarak ifade ettiği ile, eleştirel gerçekçi iktisat kuramının yapının olgusal biçimleri ile yüzeysel hareketlerinin yeniden-doğurucu kabiliyeti olarak tanımladığı ve kapitalizmde gizli ve içsel olarak varolan biçiminde tanımladıkları aynı şeydir (Jessop, 2001d: 3).

Jessop, Düzenleme Okulu ile eleştirel gerçekçi okul arasındaki ilişkiyi ve bunun kendi devlet kuramına katkısını üç başlık altında özetler. Birincisi, Düzenleme Okulunun kapitalist ekonomik ilişkileri çözümlerken kullandığı stratejik ilişkisel yöntemdir. Yani sermaye, düzenleme kuramı çerçevesinde toplumsal bir ilişki – ilişkiler içindeki karmaşık ilişkiler düzeni – olarak çözümlenir (Jessop, 2001d: 12). Bu ilişkiler, anlamlı toplumsal eylemler içinde ve onlar aracılığıyla üretilir. Ayrıca, eleştirel gerçekçilik aracılığıyla, Jessop, kapitalist devlet çözümlemesine, içinde kapitalist yeniden üretim ve düzenlemelerin ortaya çıktığı “zamansal-mekânsal sabitlikler”i dahil eder.

İkincisi, çözümlenmeye eklenen gerçek mekanizmaların çift taraflı eğilimselliğidir. Eleştirel gerçekçi yöntemde, doğa bilimlerindeki nedensel mekanizmalar, kendi gerçekleştirmelerinden bağımsız olarak vardır. Toplumsal bilimlerde ise bu nedensel mekanizmalar, içinde ve aracılığıyla yeniden üretildikleri toplumsal eylemlerden ayrı var olamazlar. Yine bu nedensel mekanizmalar doğadakinine kıyasla daha kısa ömürlü ve rastlantısaldır. Bu noktada “zaman-mekânsal sabitlik” kavramı, bu yeniden üretilip düzenlenen, eğilim ve karşı eğilimlerin özgül mekanizmalarının içinde olduğu özgül toplumsal bağlamı belirlemede yardımcı olur.

Üçüncüsü, Düzenleme Okulu daha çok toplumsal ilişkilerin dönüşümsel çözümlemesi ile -yani belirli bir düzenleme biçiminden başka bir düzenleme biçimine geçişin dönüşümsel dinamikleri ile – ilgilenirken, eleştirel gerçekçi yöntem sayesinde bu ilişkilerin yeniden üretim boyutu da çözümlemeye katılmış olur (Bhaskar, 1989: 76). Jessop buna toplumsal failerin sermaye iliş-

kilerinin yeniden üretimi süreci içindeki eylemlerinin stratejik bir boyutunun olduğunu ekler (Jessop, 1983, 1990, 1996). Çünkü, “toplumsal yapılar idare ettikleri faaliyetlere bîanen var oldukları için, bu faaliyetleri yerine getiren aktörlerin yaptıkları şeyi ifade etmek için sahip oldukları kavramlaştırmadan bağımsız var olamazlar” (Bhaskar, 1989: 78). Yani Jessop’un strateji kavramı da tıpkı yapı, yapısal belirlenim gibi tamamen bir soyutlamadır.

Bu soyutlama mantığından hareketle Jessop siyasal alan ile iktisadi alan arasındaki ilişkiyi yapısal olarak birbirinden ayrı fakat sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için gerekli olan birikim stratejisinin gerektirdiği devlet projesi çerçevesinde bir araya gelen farklı yapısal bağlanma süreçleri bağlamında açıklar.

Sermaye ilişkileri, oluşumsal olarak tamamlanmamıştır ve birikim süreci devam ettirilmek isteniyorsa, ekonomi dışı öğelerle desteklenmesi gerekir. Devlet bu destekleme sürecine hem doğrudan hem de diğer ekonomi dışı düzenleme tarzlarının modülasyonu aracılığıyla katılır. Devletin bunu başarması birikim sürecinden çıkarsanacak gelir ve kaynaklara bağlıdır. Kısacası, devlet-ekonomi ilişkisi kaçınılmaz olarak karşılıklı birbirine bağımlılığı, stratejik koordinasyona yönelik aceleci teşebbüsleri içerir ve yapısal bağlanmalar üretir (Jessop, 2001e: 6).

Marx’ın yönteminin eleştirel gerçekçi yöntemle bağdaştırma girişiminin altında, onun tarihselci niteliğine karşı nefret çınlamaları da işitilir. İddia edilir ki Marksizmin bu söz konusu tarihselci biçiminden kurtulup araştırma geleneğinde bir ilerleme kaydedilecekse, “bunun dört açık seçeneği vardır: neo-pozitivist analitik Marksizm, Habermas’ın neo-Kantçı iletişimsel eylem kuramı, Neo-Nietzscheçi post-Marksizm veya diyalektik eleştirel gerçekçilik” (Bhaskar, 1993: 352). Bütün bu sayılan kuramsal yaklaşımların en çarpıcı ortak özelliklerinden bir tanesi tarihselliği bir başka deyişle sınıfsal mücadelenin tarihin motoru olduğu fikrine karşı takınmış oldukları ortak reddiyedir. İkincisi ise Marksist bütünlük anlayışının terk edilmesidir. Oysa Marx emek kuramında kapitalist gerçekliğe ilişkin dört kesin yargıda bulunur. Birinci bu kuram kapitalizmin nasıl kendi çatışmacı ve sömürücü özünü yeniden ürettiğini gösterir. İkincisi, kuram, bu özü tarihsel olarak belirli bir sınıflı toplum biçimi içinde konumlandırma çabasını içerir. Üçüncüsü, bu sınıf ilişkileri, kapitalizm öncesinden kapitalizme geçişi açıklar. Ve son olarak, emeğin değer kuramı kapitalizme geçiş ve kapitalizmin dinamiklerini açıklamaya yönelik alternatif bir kavramsal çerçeve sunar (Week, 1997: 91). Bu dört özellik birbiriyle bütünlük oluşturur.

Bu bütünlük anlayışı yapısal nedensellik mekanizması ile aşıldı ve böylece iktisadi alan ile siyasal alan ikiliği veri kabul edildikten sonra, aralarındaki ilişki yapısal nedensellik, son kertede belirlenim gibi kavramlaştırmalarla açıklanmaya çalışıldı. Ancak yapısal nedensellik mekanizmasının içine tarihsel özne fikrini sokmak her daim tutarsızlıkla sonuçlanmıştır. Bu tutarsızlık “post-modern / post- yapısalcı ideoloji”nin büyük anlatılara saldırısında ve paralel olarak söylem analizine sarılışında ifadesini bulur. Jean-François Lyotard “birleşik bir bütün olarak toplum” fikrinin Horkheimer’in “aklın paranoyası” olarak tanımladığı durum olduğu inancındadır (Lyotard, 1984: 12). Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe toplumun söylemin geçerli öznesi olmadığını vurgularken (1985: 111) bütünlük kavramına karşı çıkmaktadırlar aslında. Bunu da toplumda bütün farklılıkları kapsayıp sabitleyecek kurucu bir ilkenin olamayacağını vurgulayarak pekiştirirler. Bu yolla hem bütünlük fikrinden hem de kendilerince farklılıkları kapsayıcı kurucu öge olarak gördükleri sınıf kavramından ve sınıfsal analizden kurtulmuş olurlar. Habermas, toplumsal etkileşimin insanlığın üretim ilişkilerine indirgenemeyecek bir boyutunun olduğunu vurgular. Maddi üretim dışı doğa üzerinde artan bir denetimi amaçlarken, toplumsal etkileşim iç doğanın toplumsal yaşama uyumu düzenleyen normları düzenler. Ve iki alan birbirinden ayrı şeylerdir.

Jessop da üretim alanı ile siyasal alanı yapısalcı bir mantıkla farklı “kerteler” olarak ele alarak bütünlük kavrayışını bertaraf edebilmiştir. Ancak tarihsel özne sorununu bu bütünlüğün yerine ikame ettiği yapısal belirlenim, yapısal nedensellik gibi mekanizmaların içinden çözümlemeye kalktığında tutarsızlıklar başlar. Bu bağlamda Jessop’un kapitalist devlete ilişkin geliştirmiş olduğu kuramın içinden geçtiği farklı kuramsal mecraları ve kuramın eklektik yapısını dikkate aldığımızda, söz konusu sürecin tarihsel özne sorununu bir türlü çözmemenin Jessop’ta yarattığı rahatsızlığın izlerini taşıdığını vurgulamak yanlış olmasa gerek.

Bu rahatsızlığı, Jessop son dönem çalışmalarında (2001c) Luhmann’ın toplumbilim kuramından yararlanarak aşmaya çalışmaktadır. Luhmann, Talcott Parsons’ın sistem kuramını sibernetik ve otopoietik toplum anlayışı ile sentezlemiştir. Luhmann’a göre, –Habermas benzeri bir mantıktan hareketle– bir iletişim sistemi olarak toplumsal sistem, ve onun değişken alt sistemleri doğadaki genel evrim şemasının içinde hayatta kalmak için mücadele eden sistemler gibi kendi kendini üretebilen (autopoietic)

bir sistemdir (1979: 6). “Autopoiesis kuramı” doğada varolan organik ve inorganik oluşumları kendi kendilerini yeniden üreten ve yeniden oluşturan sistemler olarak gören aslen biyolojide kullanılan bir yaklaşımdır. Luhmann, autopoietik kuramın toplumsal sistemleri anlama ve açıklamada da uygulanabileceğini savunmuştur. Bu tür sistemler kendi kendilerini yoktan var edemeyecekleri için kendinden-oluşumlu değil ve fakat kendi yerel sistemleri içinde yeni öğeler üretme yeteneğinde oldukları için kendini organize edebilen sistemler olarak anlaşılmalıdır. Bu yaklaşım toplumsal üretim ilişkilerini insan ürünü olan fakat insanların içinde ona tabi eyledikleri yapısal ve söylemsel oluşumlar olarak gören yapısalcı post-yapısalcı anlayışa uygundur. Öte yandan bunun kadar önemli bir diğer nokta kendini üretebilen, yenileyebilen bu sistemler, herhangi bir özneye gerek olmaksızın, genel değişim (devrim değil evrim) sürecine doğal bir itki göstererek uymaktadırlar. Autopoietik sistem Luhmann tarafından bir şebekenin bileşenlerinin üretiminin birliği olarak tanımlanır. Bu öylesine bir şebekedir ki bileşenler, kendi içsel etkileşimleri yoluyla kendilerini üreten bu şebekeyi vücuda getirip, gerçekleştirirler (Luhmann, 1990: 23). Benzer şekilde Luhmann, iletişimi autopoietik toplumsal sistemin yeniden üretimine örnek gösterir. İletişim sistemi ve toplum içindeki söylemsel oluşumlar bu tür kavramsal yaklaşımları açıklamada, sıklıkla başvurulan örnekleme yoludur. Çünkü dilde ve söylemde konuşmanın öznesi bireydir ve bu yüzden dilsel yapıyı değiştirme potansiyeli taşımaz. Dilbilimin ve söylem analizinin bu biçimde yapısal değerlendirmesi, kaçınılmaz olarak gösteren-gösterilen ilişkisinin toplumsal ilişkilere bir model olarak alınması demektir. Bunun anlamı şudur: Toplumsal ilişkiler kendi içine kapalı bir göstergeler arası ya da buna tepki olarak gelişen bir gösterilenler arası ilişki türüne indirgenir. Gösteren ile gösterilen arası ilişki keyfidir (*contingent*). Böylelikle önermeler ile gerçeklik arasındaki bağlantı kopar veya gösteren ya da gösterilen kendi başına mutlaklaştırılır. Bu bağlantının kopması doğruluğun zayıflamasıdır. Buradan nedensellik ilişkisinin ortadan kaldırılmasına ve tarihin rastlantısallaştırılmasına varmak çok kolaydır.

Tarihsel olayları anlaşılır kılan gereklilik ilişkisinin yerini keyfilik ve belirlenmemişlik alır. Bir adım sonrası, yapısal belirlenim veya yapısal seçicilik veya rastlantısal zorunluluk gibi kavramların toplumsal gerçekliği açıklamada kullanılması ve radikal Marksist kuram içerisinde bu tür kavramlaştırmaların sıkça kul-

lanılır olmasıdır. Söz konusu söylem ve autopoietik model kavramlaştırmaları Jessop'un stratejik ilişkisel devlet kuramında devletin bütün sınıf mücadelelerinden uzak, üretim ilişkilerinden özerk bir alan ve ilişkiler sistemi olarak kavramlaştırılmasına yardımcı olacaktır. Çünkü, autopoietik kuramcılar, devletin en basitinden kendinden tanımlı veya içsel siyasal sistem modeli olduğu fikrini geliştirdiler. Burada autopoietik sisteme özgünlük kazandıran, sistemlerin (burada devlet) kendi radikal eylemsel özerkliğidir" (Jessop: 2001c: 1). Böylece Jessop, Poulanzas'ın iktisadi kerte ile ilişkisinde ayrılmış siyasal alan ve toplumsal sınıflar karşısında görece özerk devlet modelinden kendinden tanımlı radikal eylemsel devlet modeline ulaşır.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada amaçlanan, Jessop'un kapitalist devlete ilişkin çalışmalarında siyasal alan-iktisadi alan ilişkinin ve sınıf mücadelesinin konumlandırılışını tartışmaya açmaktır. Kuşkusuz bu iki sorunsal, hem çalışmalarının hacimsel genişliği hem de kullandığı kavramların farklı kuramsal dayanakları ve zenginliği de dikkate alındığında, Jessop'un devlet kuramına ilişkin kapsayıcı bir betimleme ve/veya eleştiriyi sunamayacaktır. Zaten çalışmanın başında belirtildiği gibi hedeflenen de bu değildir. Bu çalışma çerçevesinde Jessop'un çalışmalarında yapısalcı edininin aşılammış bir sorun olarak varlığını sürdürdüğünü göstermeye çalıştım. Bu nedenledir ki kuramında aşmayı hedeflediğini iddia ettiği sorunsallar farklı biçimde yeni ve daha karmaşık sorunlara yol açmaktadır. Bir başka deyişle siyasetle iktisadi uğraklar arasındaki ikilikler Jessop'un çalışmalarında kendisini sürekli üretmekte, daha da önemlisi siyasal uğrak iktisadi uğrağın önüne konulmaktadır.

Jessop gibi üretken sosyal bilimcilerin zengin kavramsal ve kuramsal çerçeveli çalışmalarına farklı sorunsallar bağlamında yaklaşmak mümkündür. Benim tercih ettiğim bakış açısının kuramsal olduğu kadar pratik kaygılar taşıdığını da belirtmekte yarar var. Jessop'un yaklaşımı, her şeyden önce sınıf mücadelesini tarihsel materyalist yöntembilimin merkezinden çıkarıp, sınıfsal ilişkileri tarihsel toplumsal gerçekliği açıklamada, zahiri ve ikincil bir konuma itme sonucunu doğurmuştur. Öte yandan kuramdan kovulan sınıf mücadelesi ve sınıfsal çatışma yaklaşımına pratik siyasal mücadelede de artık yer yoktur.

Bu çalışma çerçevesinde Jessop'un yaklaşımının kuramsal arkaplanını ve kuramı içerisinde yapısalcı edininin izlerini sürme-

- 11 Negri, T. (1978) "Capitalist Domination and Working Class Sabotage", *CSE/Red Notes: Working Class Autonomy and the Crisis* içinde, London, s. 116.

ye çalıştım. Ancak yazıda değinilmeyen ve Jessop'un geçirdiği kuramsal değişimde büyük etkiye sahip olduğunu düşündüğüm bir diğer nokta, çeyrek yüzyıldır devam eden kapitalizmin uzun erimli bunalımıdır. Denilebilir ki Jessop'un devlet kuramı bir bunalım kuramıdır aynı zamanda. Salt bunalımı açıklamayı hedefleyen anlamında değil, bunalım-yeniden yapılanma-bunalım sarmalının bütün bulanık, muğlak ve girift özelliklerini kuramında yansıtması itibarıyla de bir bunalım kuramıdır.

Aslında amiyane tabiriyle Jessop'un sermaye ve sınıf mücadelesi sorununa bu denli takmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Yazının girişinde belirttiğimiz Marksist düşüncede kuram ile pratik arasında kurulan ilişkinin niteliği ve Marksizmin dünyayı açıklamanın yanı sıra onu dönüştürmeyi de hedefliyor olmasının, özellikle bunalım yeniden-yapılanma gibi geçiş dönemlerinde bu gibi takıntıların edinilmesinde oldukça önemli payı var. Gramsci'nin hegemonya kuramını geliştirirken bir yandan Sovyetler Birliği'ne bakıp hayal kırıklığı yaşamadığını, Almanya ve İtalya'da sosyalist devrim beklenirken işçi destekli faşist diktatörlüklerin kurulmasının yarattığı hezeyanın kuramına yansımadığını iddia edebilir miyiz? Yine 1968 hareketi sonrası Fransız Komünist Partisi içinde yaşanan işçi sınıfının bu harekete neden öncülük edemediğine ilişkin tartışmaların, yapısalcı Marksizmin sınıf mücadelesini ve özne sorununu bir takıntı haline getirmesinde etkisinin olmadığını söyleyebilir miyiz? Kuşkusuz yeni bilimsel gelişmeler, büyük oranda geçmiş kuramsal birikimin edinimlerine eleştirel bir tepkinin sonucu doğarlar. Ancak pratiğin kuramsal gelişim üzerindeki refleksif etkisi de inkar edilemez. Jessop'un devlet kuramında sınıf mücadelesinin ve sınıfsal ilişkilerin takıntı haline gelişinde, 1980'li yılların Thatcher hükümetlerinin İngiliz işçi sınıfından ve yoksullardan aldığı desteğin, 1990'ların başında sosyalist dünyada yaşanan çöküntünün yarattığı kuşkuculuğun izlerini yakalamak pek de zor olmasa gerek.

Ancak Jessop'un kuramının gelişmiş son hali, bu tür kuşku, kaygı ve hezeyanların, Marksizmin içinden tarihsel materyalist kavramların Marksist olamayan bir anlayış ve yaklaşım içerisinde, Marksist olamayan bir hedefe yönelebileceği gibi sonuçlar doğuracağını göstermektedir. Antonio Negri'nin belirttiği gibi:

İkimiz aynı sözcüklerle farklı şeylerden konuşuyor olacağız. Büyük Ayı'dan bahsediyoruz, ancak onun için Büyük Ayı uzayın derinliklerindeki bir takım yıldızı ifade ederken bizim için bütün gerçek belirlenimleriyle var olan vahşi bir hayvanı ifade etmektedir¹¹.

Kaynakça

- Althusser, L. (1969) *For Marx*, London: Allen Lane.
- Althusser, L. ve E. Balibar (1970) *Reading Capital*, London: New Left Book.
- Bhaskar, R. (1989) *Possibility of Naturalism*, London: Verso.
- Bhaskar, R. (1993) *Dialectic: The Pulse of Freedom*, London: Verso.
- Bonefeld, W. (1993) "Reformulation of State Theory", Bonefeld, W. ve J. Holloway (der.), *Post-Fordism and Social Form* içinde, London: MacMillan, 69-91.
- Bonefeld, W. Ve J. Holloway (der.), (1993) *Post-Fordism and Social Form*, London: MacMillan .
- Clarke, S. (1991) "The State Debate", Clarke S. (der.), *The State Debate* içinde New York: St. Martin's, 1- 69.
- Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge
- Holloway, J. (1993) "The Great Bear, Post-Fordism and Class Struggle: a Comment on Bonefeld and Jessop", Bonefeld, W. Ve J. Holloway (der) *Post-Fordism and Social Form* içinde, London: MacMillan, 92-102.
- Holloway J. and S. Picciotto (1977) "Capital, Crisis and the State", *Capital and Class*, 2.
- Jessop, B. (1982) *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robertson.
- Jessop, B. (1983) "Accumulation Strategies, State Forms, and Hegemonic Projects", *Kapitalistate*, 10/11.
- Jessop, B. (1985) N. Poulantzas, *Marxist Theory and Political Strategy*, London: Verso.
- Jessop, B. (1990) *State Theory, Putting the Capitalist State in its Place*, Pennsylvania: Pennsylvania University.
- Jessop, B. (1993) "Regulation Theory, Post-Fordism and Class Struggle: More than a Reply to Werner Bonefeld", Bonefeld, W. ve J. Holloway (der.), *Post-Fordism and Social Form* içinde, London: MacMillan, 145-169.
- Jessop, B. (1996) "Interpretive Socioology and the Dialectic of Structure and Agency: Reflection on Holmwood and Stewarts' Explanation and Social Theory", *Theory and Society*, 13(1): 119-128.
- Jessop, B. (2000) "Bob Jessop ile Görüşme", *Mürekkep*, 15: 7-22.
- Jessop, B. (2001), "Bob Jessop ile Görüşme", *Praksis*, No: 1.
- Jessop, B. (2001) "State Theory, Regulation and Autopoiesis: Debates and Controversies", *Capital and Class*, 75. 83-92.
- Jessop, B. (2001a) "The Gender Selectivities of the State", www.comp.lanc.ac.uk/sociology/soc073rj.html
- Jessop, B. (2001b) Pre Disciplinary and Post-disciplinary Perspectives, *New Political Economy*, 6 (1). 89-101
- Jessop, B. (2001c) "Bringing the State Back in (Yet Again) : Reviews, Revisions, Rejections, and Redirections", www.comp.lanc.ac.uk/sociology/soc070rj.html.
- Jessop, B. (2001d) "Capitalism, The Regulation Approach and Critical Realism", www.comp.lanc.ac.uk/sociology/soc071rj.html.
- Jessop, B. (2001e) "On the Spatio-Temporal Logic of Capitals Globalization and Their Manifold Implications for State Power", www.comp.lanc.ac.uk/sociology/soc072rj.html.
- Laclau, E. ve Mouffe C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radikal Democratic Politics*, London: Verso.
- Luhmann, N. (1979) *Trust and Power, Two Works by Niclas Luhmann*, Chrichester: Cohn Wiley and Sons.
- Luhmann, N. (1990) *Essays on Self-Reference*, New York: Columbia University.
- Liotard, J. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester: Manchester University.
- Özkazanç A. (1998) "Türkiye'de Siyasal İktidar Tarzının Dönüşümü", *Mürekkep*, 10/11.
- Poulantzas, N. (1973) *Political Power and Social Classes*, London: Verso.
- Roberts, J. M. (1990) "Marxism and Critical Realism: The Same, Similar or Just Plain Different?", *Capital and Class*, 68. 21-49.
- Tünay M. (1994), "Althusser ve Siyaset-Ekonomi ilişkisi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 21 (3). 449-464.
- Weber, M. (1968) *Economy and Society*, New York: Bedminster
- Week, B. (1997) "The Law of Value and the Analysis of Underdevelopment", *Historical Materialism* I. 91-112.